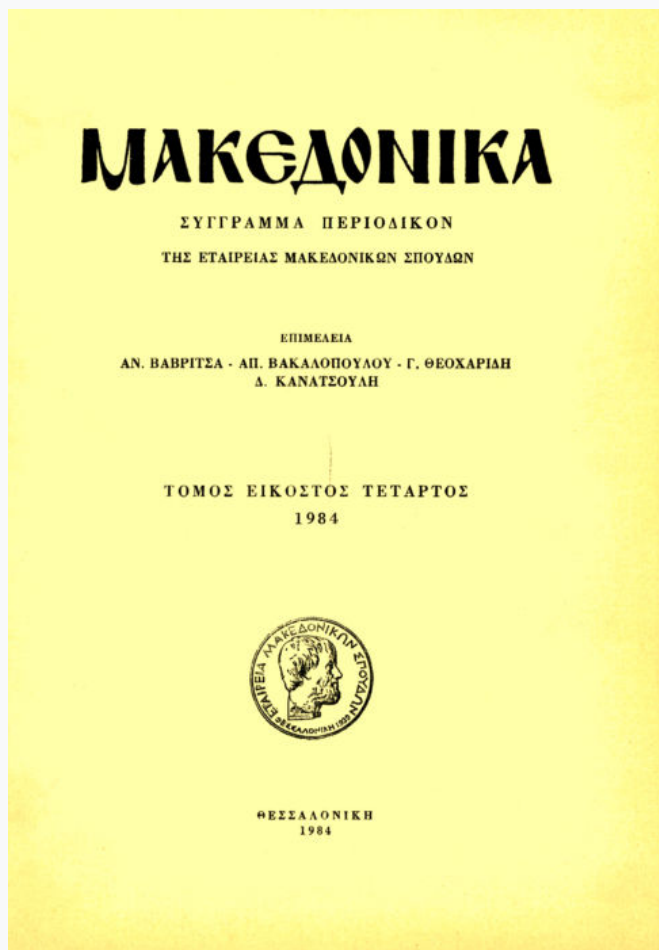

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Το μονύδριο της Παναγίας και ο Θεολόγος της Θάσου

Αργύρης Μπακιρτζής

doi: [10.12681/makedonika.263](https://doi.org/10.12681/makedonika.263)

Copyright © 2014, Αργύρης Μπακιρτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακιρτζής Α. (1984). Το μονύδριο της Παναγίας και ο Θεολόγος της Θάσου. *Μακεδονικά*, 24(1), 112–138.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.263>

ΤΟ ΜΟΝΥΔΡΙΟ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΘΑΣΟΥ

Τὸ μονύδριο τῆς Παναγίας βρίσκεται στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ Θεολόγου, κοντὰ στὸ ρέμα τῆς Ἀγίας Βασιλικῆς, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται ὁ οἰκισμὸς (σχ. 1). Τὰ κτήρια τοῦ μονυδρίου εἶναι τὰ παρακάτω:

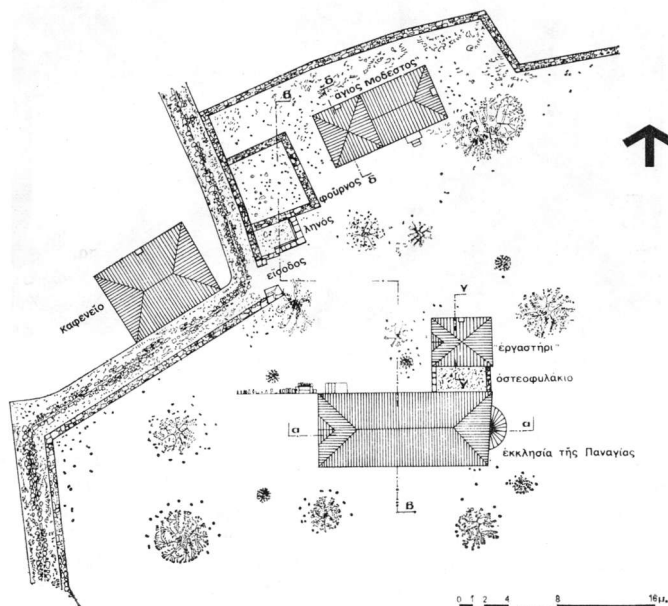
1. Ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας (ἐξωτερικῶν διαστάσεων 15,20 × 6,00 μ.) ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ (ἐσωτερικῶν διαστάσεων, μαζί μὲ μὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, 10,00 × 4,40 μ. καὶ πάχος τοίχου 0,80 μ.) καὶ τὸν πρόναο. Ὁ χῶρος τοῦ πρόναου ὀρίζεται ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη καὶ διαχωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ μὲ ἓνα «δόντι» 0,20 μ. Μετὰ τὴν εἴσοδο, ποὺ βρίσκεται στὸ μέσο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, τρία λιθόκτιστα σκαλοπάτια ὀδηγοῦν στὸ στρωμένον μὲ σχιστόπλακες ἐνιαῖο δάπεδο τῆς ἐκκλησίας. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου μία σκάλα τριῶν λιθόκτιστων καὶ ἑννέα ξύλινων σκαλοπατιῶν ὀδηγεῖ στὸ γυναικωνίτη· ὁ χῶρος κάτω ἀπὸ τὴν ξύλινη σκάλα κλείνει μὲ κατακόρυφες σανίδες σχηματίζοντας μικρὰ ντουλάπια. Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας τέσσερα μαρμάρινα σκαλοπάτια ὀδηγοῦν στὴν ἐξωτερικὴ εἴσοδο τοῦ γυναικωνίτη, τῆς ὁποίας ἡ πόρτα ἀσφαλίζει μὲ μάνταλο καὶ ἀμπάρα, ὅπως καὶ ἡ πόρτα τῆς κύριας εἰσόδου τοῦ ναοῦ. Στὶς τρεῖς πλευρὲς τῆς ἐκκλησίας μέχρι τὸ τέμπλο εἶναι τοποθετημένα ξύλινα στασίδια πάνω σὲ κτιστὴ βάση ὕψους ἐνὸς σκαλοπατιοῦ ἐπενδυμένη στὴν ἀκμὴ τῆς μὲ δύο ἐπιμήκεις σανίδες. Μπροστὰ στὸ ἱερὸ βρίσκονται δύο μανουάλια μὲ κτιστὴ πυραμιδοειδῆ βάση καὶ ξύλινη ἀπόληξη, ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 2,50 μ. ἀπὸ τὸ τέμπλο, στὸ κέντρο περίπου τοῦ ναοῦ, εἶναι τοποθετημένο ἓνα ὁμφάλιο, κυκλικὴ μαρμαρινὴ πλάκα, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία βρέθηκε παλιότερα ἓνα πῆλινο ἄγγειο· ἡ κατασκευὴ στὸ σύνολό της θυμίζει ἐγκαίνιο ναοῦ (εἰκ. 1-3, σχ. 2, 10).

Τὸ ξύλινο τέμπλο εἶναι ἀπλῆς μορφῆς καὶ χωρίζεται καθ' ὕψος σὲ τρεῖς σειρὲς, μὲ μόνο διακοσμητικὸ στοιχεῖο ταινίες μὲ γλυφές ποὺ περιβάλλουν τὰ θωράκια στὴν κάτω σειρά, τὰ «Δεσποτικά» στὴ μεσαία καὶ τὴ Μεγάλῃ Δέησῃ στὴν ἐπάνω¹. Τὰ θωράκια ἀποτελοῦνται ἀπὸ σανίδες, ἐκτὸς ἀπὸ μία περίπτωση, ὅπου εἶναι τοποθετημένη μεγάλῃ σχιστόπλακα. Τὰ «Δεσποτικά», οἱ μεγάλες δηλαδὴ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἔχουν ἀφαιρεθεῖ καὶ ἀντικατα-

1. Γιὰ τὰ μεταβυζαντινὰ τέμπλα βλ. Κ. Καλοκύρη, Ἔθως, θέματα ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης. Ἑρευνᾶ μεταβυζαντινῶν ἀγιορείτικων τέμπλων, Ἀθήνα 1963, σ. 177-186, καὶ Ε. Τσαπαρλῆ, Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ἡπείρου 17ου-α' ἡμίσεος 18ου αἰ., Ἀθήνα 1980.

σταθεῖ ἀπὸ νεότερες. Ἡ Μεγάλη Δέηση, ὅπως συνηθίζεται στοὺς μικροὺς ναοὺς, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ ξεχωριστὲς εἰκόνες, ἀλλὰ εἶναι ζωγραφισμένη σὲ ἐνιαία φαρδιά σανίδα, 0,35 μ., πὺν καταλαμβάνει ὅλο τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ· οἱ εἰκόνες χωρίζονται μεταξύ τους μὲ ζωγραφισμένη κιονοστοιχία. Στὴν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ὑπάρχει ἡ παρακάτω γραπτὴ ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή:

*Μνήστη Κ(ύρι)ε τῶν δούλων/ τοῦ Θ(εο)ῦ Ἰωάνου ἡρεός/ τοῦ Ξανθοπού-
λον. πρεσβ(ι)τέρ(ι)ς Μαρίας. / ἔτον(ς) ΖΡΜΑ (7141 = 1633). Παρόμοια ἐπιγραφή*

Σχ. 1. Τὸ μονύδριο τῆς Παναγίας. Τοπογραφικὸ.

ὑπάρχει καὶ στὴ δεσποτικὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας, πὺν ἀπὸ χρόνια ἔχει μεταφερθεῖ στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου¹. Τὸ ἔτος τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι

1. Τὶς ἐπιγραφὰς διάβασε κάπως διαφορετικὰ ὁ Κ. Χιόνης, Παναγιὲς τῆς Θάσου,

terminus ante quem για την αρχική φάση της εκκλησίας. Το βυζαντινό δονομα Ξανθόπουλος που αναφέρεται στην επιγραφή συναντιέται και σήμερα στο Θεολόγο.

Εικ. 1. Δυτική όψη της εκκλησίας της Παναγίας, τοῦ ὀστεοφυλάκιου καὶ τοῦ «ἐργαστηρίου».

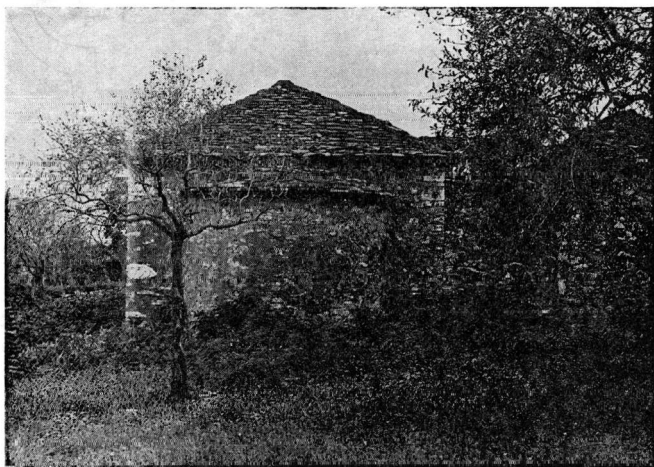
Τὸ τέμπλο ἀπολήγει στὸ μεγάλο ξύλινο σταυρὸ μὲ τὴ ζωγραφισμένη παράσταση τοῦ Ἑσταυρωμένου, ποὺ πατάει στὶς οὐρὲς δύο συμμετρικά τοποθετημένων δρακόντων¹ μέσα ἀπὸ τὰ στόματά τους βγαίνουν κάλυκες λουλουδιῶν, στοὺς ὁποίους στηρίζονται τὰ «λυπητερὰ» (ἢ λυπηρά), εἰκονίδια τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ γλυπτὰ πλαίσια. Ὁ σταυρὸς φέρει περιμετρικὰ κληματίδες μὲ σταφύλια, ἐνῶ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν του σχηματίζουν πεπλατυσμένους σταυροὺς μὲ παραστάσεις τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν¹ καὶ περιβάλλονται

«Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 111 (Αὐγούστος 1975) 41: «Μνήστε κε τῶν δούλων τοῦ ΘΥ Ἰωαννου ἡρεος Ξανθοπουλου πρεσβυτεριου Μαρίας ἔτους ΖΡΜΑ'».

1. Τὰ 4 σημεῖα τοῦ σταθεροῦ σταυροῦ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ποὺ συμβολίζονται στοὺς 4 εὐαγγελιστὲς ('Α. Μ π έ ι λ υ, Οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλῆ, ἑλλην. μετάφρ., Ἀθήνα 1975, σ. 254), στὰ 4 θηρία τῆς Ἀποκάλυψης ('Αποκάλυψη IV, 6, 7) καὶ στὰ 4 ζῶντα πλάσματα τοῦ προφήτη Ἰεζεκιήλ ('Ιεζεκιήλ I, 14).

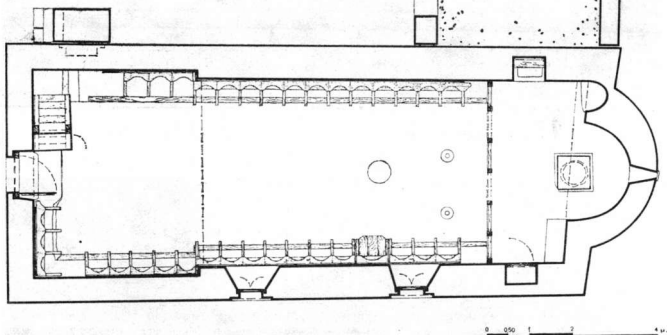
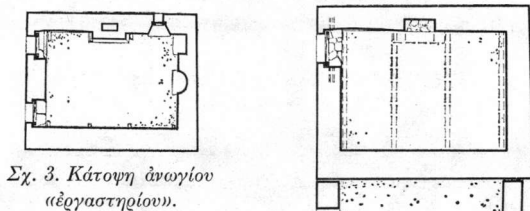

Εἰκ. 2. Νότια ὄψη τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

Εἰκ. 3. Ἀνατολική ὄψη τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

ἀπὸ κρινάνθεμα. Τὸ κομψὸ καὶ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ξυλόγλυπτο δὲ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὸ ἴδιο τέμπλο μὲ τὴ Μεγάλῃ Δέησι καὶ τὴ δεσποτικὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας· πάντως, σύμφωνα μὲ τὶς ζωγραφικὲς παραστάσεις, καθὼς καὶ τυπολογικὰ, μπορεῖ κι αὐτὸ νὰ τοποθετηθεῖ στὸ 17ο αἰ.¹ (εἰκ. 4).

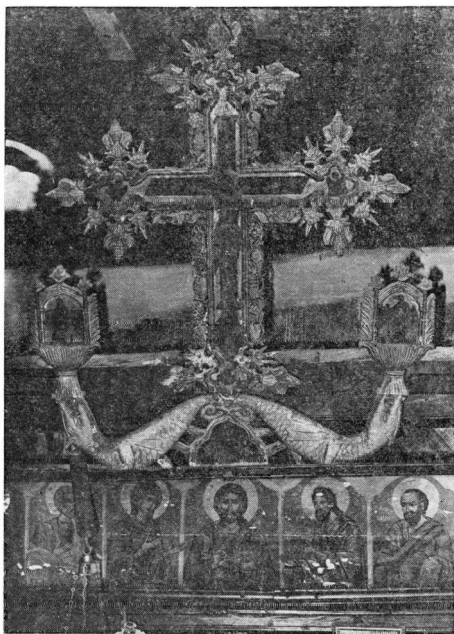
Σχ. 2. Κάτοψη ἐκκλησίας, «ἐργαστηρίου» καὶ ὁσπεφυλάκιου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς ἐκκλησίας, μήκους 3,35 μ., παρουσιάζει ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κάθετο στὸν ἐπιμήκη ἄξονά της, καθὼς καὶ μικρὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφο πρὸς τὰ ἔξω· ἀνήκει σὲ παλιότερη ἐκκλησία καὶ ἀργότερα ἐνσωματώθηκε στὸ νεότερο κτίσμα, ὅπως καὶ ἡ Μεγάλῃ Δέησι. Σ' αὐτὸν ἀνοίγονται ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ, διαμέτρου 2,30 μ. καὶ βάθους 1,38 μ., καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη τῆς πρόθεσης. Στὴ βόρεια, ὅπως καὶ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ἱεροῦ, ἀνοίγεται μία ὀρθογωνικὴ κόγχη· ἡ δεύτερη κλείνει μὲ σανιδωτὸ φύλλο ζωγραφισμένο μὲ ἐνδιαφέρουσα παράσταση ἀνθοδοχείου, ἀπ'

1. Καλοκύρη, ὁ.π.

ὅπου ἀσύμμετρα ἀπλώνονται καὶ καλύπτουν ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ φύλλου καὶ τῆς κάσας κλάδοι μὲ ἄνθη καὶ φύλλα.

Τὰ παράθυρα, τέσσερα στὸ νότιο τοῖχο καὶ ἓνα στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, φαρδαίνουν πρὸς τὰ μέσα· τὰ δύο τοῦ ἱεροῦ καταλήγουν ἐξωτερικὰ σὲ σχισμές. Τὰ ὑπόλοιπα, ποὺ ἀντιστοιχοῦν δύο στὸν κυρίως ναὸ καὶ ἓνα στὸ γυναικωνίτη, ἔχουν γιὰ πλαίσια καλοδουλεμένα μάρμαρα, ἐνῶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ σχιστόπλακες ὀρίζουν ὑπερκείμενα τόξα μὲ τυφλά τύπανα σὲ ἐσοχή.

*Εἰκ. 4. Τμήμα τῆς Μεγάλης Δέησης καὶ ὁ Σταυρὸς τοῦ τέμπλου
τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.*

Ἡ ἐξωτερικὴ τοιχοποιία εἶναι κατασκευασμένη μὲ σχιστολιθικὲς πέτρες καὶ πλάκες· οἱ ἄκμεις τῶν πλευρῶν καὶ τὰ πλαίσια τῶν ἀνοιγμάτων σχηματίζονται μὲ λαξευμένους μαρμαρόλιθους. Δύο ρωμαϊκὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐντοιχίστηκαν στὴν τοιχοποιία σὲ β' χρήσι: μία σχηματοποιη-

μένη ανθεμστή απόληξη μαρμάρινου καλύμματος σαρκοφάγου στη νοτιοανατολική γωνία του ναού και μισή βάση ἀγάλματος στη μικρή σκάλα που οδηγεί στην είσοδό του. Ἀκόμη στη βάση της τοιχοποιίας του ἐγκαταλειμμένου καφενείου, ἀπέναντι στην είσοδο του μονύδριου, εἶναι ἐντοιχισμένο ἓνα ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο με παράσταση νεκρόδειπνου. Ἡ περιοχή φαίνεται πὼς ἦταν κατοικημένη στὰ ρωμαϊκά χρόνια. Ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ μαρμάρινα κομμάτια ἐντοιχισμένα σὲ τοίχους σπιτιῶν τοῦ Θεολόγου, ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἓνας ρωμαϊκὸς τάφος νότια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, 250 μ. δυτικὰ τοῦ οἰκισμοῦ, καὶ ρωμαϊκὴ κεραμεικὴ στὴ θέση Μανταλοῦδι, 4 χλμ. δυτικότερα, σὲ μία περιοχή ὅπου συναντήσαμε πολλές ἐρειπωμένες μονόχωρες ἐκκλησίες καὶ ταφές¹.

Ἡ καλυμμένη με σχιστόπλακες στέγη τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀρχική. Ὁ ξύλινος σκελετὸς τῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ψαλίδια ἀνὰ 0,65 μ., με ἐναλλάξ μονὰ καὶ διπλὰ τσιμπίδια· τὰ πάνω πατοῦν στὴν τοιχοποιία, ἐνῶ τὰ κάτω στὶς ἄκρες τῆς ὀριζόντιας γρεντιᾶς καὶ στηρίζουν τὸ νταμπάνι ποὺ περιτρέχει στὸ μέσο τοῦ ὕψους τῆς τῆ στέγῃ. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς σχηματίζεται αἰτωματική ἀπόληξη ἀνοίγματος 2,50 μ., ἐνῶ ἡ ἀστρέχα σχηματίζεται ἀπὸ προεξέχουσες, ἐνσωματωμένες στὴν τοιχοποιία, σχιστόπλακες καὶ ἓνα κυμάτιο ἀπλῆς μορφῆς ἀπὸ σοβά.

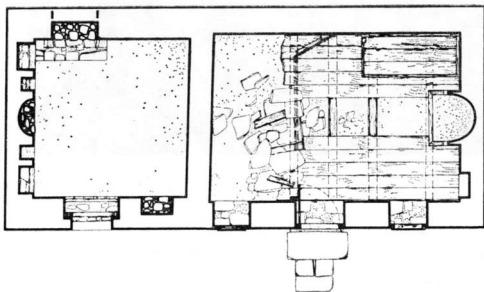
Μεγάλο μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ μισοῦ τῆς βόρειας καὶ νότιας πλευρᾶς καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καλύπτονται ἀπὸ τοιχογραφίες.

2. Τὸ «ε ρ γ α σ τ ῆ ρ υ», ἐξωτερικῶν διαστάσεων 4,10×5,00 μ. σὲ ἀπόσταση 2,10 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ κτίσματος ὡς «ἐργαστήρι» ὀφείλεται στὴν πληροφορία γερόντων Θεολογικῶν, ὅτι ἐκεῖ θυμοῦνται τὸν τελευταῖο καλόγερο νὰ ἐπισκευάζει κλειδαριές, καὶ στὴν ιδιαίτερη πρωτοτυπία τῆς μικροκλίμακας τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καὶ τῶν ἀνοιγμάτων του. Ἔχει ἰσόγειο καὶ ὄροφο, καθαροῦ ὕψους 1,25 μ. τὸ καθένα, καὶ ἓναν ὑπόγειο ἀποθηκευτικὸ ὡς ὕψους 0,90 μ. Ἡ εἴσοδος, πλάτους 0,63 μ. καὶ ὕψους 1,10 μ., ἀνοίγεται στὸ δυτικὸ τοίχο τοῦ ἰσογείου καὶ ἔχει τοξωτὴ ἀπόληξη με λαξευμένα μάρμαρα σὲ ἔσοχὴ ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ μικρὲς σχιστόπλακες. Ὅπως στὰ παράθυρα τῆς ἐκκλησίας· τὸ ἀνοίγμα ἔκλεινε με σανιδωτὴ πόρτα ἡ ὁποία ἀσφάλιζε με ἀμπάρα. Στὸ ἰσόγειο διατηροῦνται οἱ ὁπές τῶν δοκῶν τοῦ πατώματος καὶ τὸ τζάκι, ποὺ ἡ καμινάδα του ὑψώνεται 1,60 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἀστρέχα τῆς στέγῃς. Στὸν ὄροφο ἀνέβαιναν με ἐσωτε-

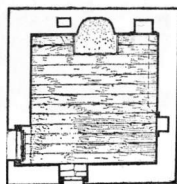
1. Στὴν περιήγησή μας με τὸν ἀδελφὸ μου Χαράλαμπο, ἀρχαιολόγο, στὴν περιοχή τοῦ Θεολόγου μᾶς ὡδήγησε ὁ Θεολογίτης φύλακας ἀρχαιοτήτων Βασίλης Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος μέσα σὲ δύο βρατεὲς περιοχὲς μᾶς ὑπέδειξε πλῆθος χαμένα λείψανα τοῦ παρελθόντος.

ρική ξύλινη σκάλα· ἀπὸ τὸ πάτωμά του σώζονται μόνο μικρὰ τμήματα τῶν δοκῶν. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ του ἀνοίγονται δύο παράθυρα μὲ τοξωτὴ ἀπόληξη ποὺ κλείνουν μὲ σανιδωτὰ φύλλα καὶ στὴ βόρεια ἓνα μικρότερο ποὺ φωτίζει τὶς δύο κόγχες τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Ἡ στέγη ἀνακατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν ἐξαίρετο τεχνίτη τῆς περασμένης γενιᾶς Θανάση Ἀλεφαντή. Ὁ ξύλινος σκελετὸς τῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα διαγώνια τσιμπίδια, ποὺ ἀντιστηρίζονται ἀπὸ τέσσερα μικρότερα σὲ κάθε πλευρά· τέσσερα τσιμπίδια ἀκόμη ξεκινοῦν ἀπὸ τὰ μέσα τῶν πλευρῶν καὶ δύο ἀπὸ αὐτὰ σχηματίζουν μὲ τὴν ὀριζόντια γρεντιὰ τὸ μοναδικὸ ψαλίδι τῆς στέγης. Ἡ ἀστρέχα σχηματίζεται ἀπὸ τὶς σχιστόπλακες τῆς στέγης, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ὁποίας διαμορφώνεται μία, —ἀντίστοιχη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας—, ἀετωματικὴ ἀπόληξη (σχ. 2, 3, 8).

Σχ. 4. Κάτοψη «Ἀγίου Μόδεστου».

Σχ. 5. Κάτοψη
ἀναγλύου «Ἀγίου
Μόδεστου».

3. Τὸ ὀστεοφυλάκιο, ἀκάλυπτο κτίσμα ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησία καὶ τὸ «ἐργαστήρι», εἶναι κτισμένο μὲ ξερολιθιά στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ του καὶ προσεγμένη τοιχοποιία μὲ λαξευμένα μάρμαρα, σχιστόλίθους καὶ συνδετικὸ ἀβεστοκοκινάμμα στὴ δυτικὴ. Ἀνάμεσα στὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου καὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς καμπάνας, μὲ τοξωτὲς ἀπολήξεις καὶ τὰ δύο, βρίσκεται ἐντοιχισμένη σὲ ἐσοχὴ μαρμάρινη πλάκα μὲ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή, ποὺ μνημονεύει τὸν κτήτορα καὶ τὴ χρονολογία κτίσεως τῆς λιθοδομῆς «ΚΥΡΙΛΟΣ 1872». Ὅπες στὴ λιθοδομὴ καὶ ἀπομεινάρια δοκῶν δείχνουν ὅτι πάνω ἀπὸ τὴν εἰσοδὸ ὑπῆρχε μᾶλλον κάποιον ξύλινο στέγαστρο. Στὸ ὀστεοφυλάκιο φυλάγονται τὰ ὀστὰ κοιμηθέντων Θεολογικῶν, τῆς ἐποχῆς ποὺ ἡ Παναγία ἦταν κοιμητηριακὸς ναὸς, προτοῦ ἰδρυθεῖ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ οἰκισμοῦ, στὸ β' μισὸ τοῦ 19οῦ αἰ.

4. Ὁ «Ἅγιος Μόδεστος» (εἰκ. 5, σχ. 4, 6, 9)¹, δίπατο κτίσμα, ἐξωτερικῶν διαστάσεων $4,70 \times 4,30$ μ., στὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ ὁποίου κόλλησε μεταγενέστερα ἓνα ἰσόγειο πρόσκτισμα μήκους 5,70 μ. Ἡ εἴσοδος

Εἰκ. 5. Νοτιοδυτικὴ ἄποψη τοῦ «Ἁγίου Μόδεστου».

τοῦ ἰσογείου, ποὺ βρίσκεται στὴ νότια πλευρά τοῦ «Ἁγίου Μόδεστου», ἔχει ἄνοιγμα 0,80 μ., ὕψος 1,45 μ. καὶ ἀπολήγει σὲ χαμηλωμένο τόξο ἀπὸ λαξευμένο μάρμαρο σὲ ἐσοχή. Τὸ φραγμένο πρόχειρα μὲ πέτρες ἄνοιγμα

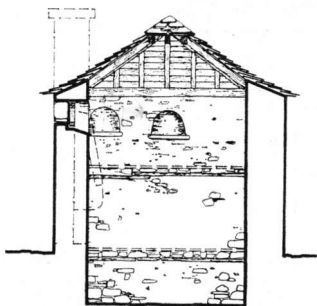
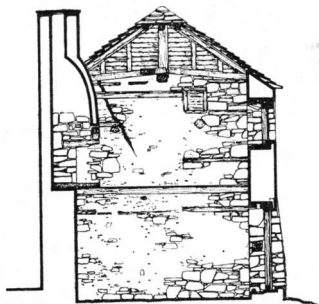
Σχ. 6. Νότια ὄψη «Ἁγίου Μόδεστου».

1. Ὑποθέτω πὺς θὰ φυλαγόταν ἐκεῖ κάποια εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Μόδεστου, ποὺ θεωρεῖται προστάτης καὶ θεράπων τῶν ἄρρωστων ζώων.

Σχ. 7. Τομή β-β.

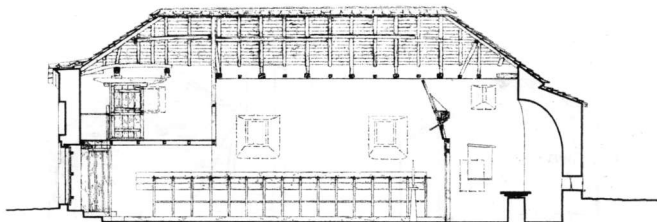
τῆς βόρειας πλευρᾶς, σὲ ὕψος 1,00 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἦταν τὸ στόμιο φούρνου γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ μονυδρίου· μπροστὰ τοῦ ὑπάρχει ἓνας πέτρινος πάγκος ὕψους 0,60 μ. Στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τῆς τοιχοποιίας διακόπτεται ἡ ξυλοδεσιὰ καὶ διακρίνεται νεότερη τοιχοποιία, ἡ ὁποία κατασκευάστηκε ὅταν κατεδαφίστηκε τὸ ἐκτὸς τοῦ κτίσματος τμήμα τοῦ φούρνου. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ μικρὲς ἐντοι-

Σχ. 8. Τομή γ-γ
«ἐργαστηρίου».Σχ. 9. Τομή δ-δ
Ἁγίου Μόδεστου.

χισμένες θυρίδες γιὰ τὰ σκεύη καὶ τὰ ψωμιά, ἰδιαίτερα προσεγγμένες στὴν κατασκευὴ τους μὲ δοκίδες καὶ σανίδες, ὥστε νὰ μὴ μένει ἀκάλυπτη ἡ τοιχοποιία. Μία ἀκόμη θυρίδα βρίσκεται δεξιὰ τῆς εἰσόδου χαμηλά, φραγμένη μὲ πέτρες, ὅπως καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη στὸ μέσο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀπὸ τὸ δάπεδο μέχρι τὸ ταβάνι, ποὺ ἴσως προοριζόταν γιὰ τζάκι καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴ ἐγκαταλείφθηκε.

Στὸν ὁροφο ὁδηγοῦσε ἐξωτερικὴ λιθοκτιστὴ σκάλα κολλημένη στὸ δυτικὸ τοῖχο· τμήματά της δὲ σώζονται. Ἡ εἰσόδός του ἔχει ἀνοιγμα 0,88 μ., ὕψος 1,45 μ. καὶ ἡμικυκλικὸ μαρμάρινο ὑπέρθυρο μὲ ἀνάγλυφο σταυρό. Τὸ τζάκι σχηματίζεται μὲ μία ἡμικυκλικὴ ἐκβάθυνση τῆς τοιχοποιίας τῆς βό-

ρειας πλευρᾶς καὶ δύο φουρούσια, πάνω στὰ ὁποῖα πατάει ἓνα καμπυλωμένο δοκάρι καὶ πάνω τους ἡ λεπτή τοιχοποιία τοῦ μετώπου τοῦ τζακιοῦ· ἡ καπνοδόχος ἐνώνεται μετὴν καπνοδόχο τοῦ φούρνου τοῦ ἰσόγειου, ποὺ βρίσκεται δεξιότερα, στὸ ὕψος τῆς ἀστρέχας, σχηματίζοντας κοινὴ καμινάδα. Ἀριστερὰ στὸ τζάκι ἀνοίγεται στὸν τοῖχο μία ὀρθογωνικὴ κόγχη, ποὺ κλείνεται μετὰ σανιδωτὸ φύλλο καὶ μία μικρὴ θυρίδα στὸ μέσο περίπου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Στὴν πάνω περασιά τους περιτρέχει τὸ μισὸ δωμάτιο, σὲ ὕψος 1,80 μ. ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἓνα ράφι, ἢ «πέλας», ὅπου ἀκουμποῦσαν διάφορα ἀντικείμενα· στὸ τζάκι ἀντιστοιχεῖ ἓνα μικρότερο ράφι, ἢ «πελούδα». Τὸ μοναδικὸ παράθυρο τοῦ ὀρόφου, μετὰ τοξωτὴ ἀπόληξη, ἀνοίγεται πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ἰσόγειου. Τὰ σανιδωτὰ φύλλα τῶν εἰσόδων ἀσφάλιζαν μετὰ μάνταλα καὶ ἀμπάρες συρόμενες στὸ πάχος τῶν τοίχων.

Σχ. 10. Τομή α-α τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ στέγη εἶναι μᾶλλον ἡ ἀρχικὴ καὶ σχηματίζεται ὑπὸ τέσσερα τσιμπίδια κάθετα στὰ μέσα τῶν πλευρῶν· τὰ τσιμπίδια σχηματίζουν ἓνα ζευκτὸ μετὰ τὴν κύρια γρεντιά, πάνω στὴν ὁποῖα πατάει ὁ μπαμπάς, καὶ δύο ἡμίζευκτα μετὰ τὶς δύο μικρότερες γρεντιᾶς τοποθετημένες κάθετα πάνω στὴν κύρια· μικρότερα τσιμπίδια, δύο στὴν πλευρὰ τοῦ τζακιοῦ καὶ ἀπὸ τέσσερα στὶς ἄλλες, ἀντιστηρίζουν τὰ διαγώνια. Ἡ τοιχοποιία λεπταινέται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ὀρόφου καὶ εἶναι καλοδουλεμένη μετὰ λαξευμένα μάρμαρα στὶς ἀκμὲς καὶ στὰ ἀνοίγματα· φέρει, ἀνὰ 1,00 μ. περίπου, ζωνάρια (ξυλοδεσιές) ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ δεμένα μετὰ κλάπες (ἐγκάρσια ξύλα).

Τὸ ἰσόγειο πρόσκτισμα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ «Ἀγίου Μόδεστου» ἦταν γῶρος κατοικίας μετὰ ξύλινο πάτωμα ὑπερυψωμένο κατὰ 0,60 μ. γιὰ μόνωση. Τὰ ἀνοίγματα, ὀρθογωνικὰ μετὰ τὶς ξύλινες κάσες ὁρατὲς στὴν ὄψη, βρίσκονται στὴ νότια πλευρὰ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ κύριος γῶρος ἔχει τὸ τζάκι στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ του, ἓναν εὐρύχωρο σοφρὰ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία δίπλα στὸ τζάκι καὶ ἓνα παράθυρο δίπλα στὴν εἴσοδο, στὴν ὁποῖα ὁδηγεῖ μία λιθοκτιστὴ σκάλα τριῶν σκαλοπατιῶν. Μία πόρτα σὲ ξυ-

λοκατασκευὴ μὲ μεσάντρες, μισοπεσμένη σήμερα, ὀδηγεῖ σὲ ἓνα μικρότερο χῶρο, ὅπου ἀνοίγεται ἓνα δεύτερο παράθυρο. Στὸ κτίσμα αὐτό, ποὺ δὲν ἔχει τὴ μικροκλίμακα τῶν ἀνοιγμάτων καὶ τῶν χώρων τοῦ «ἐργαστηρίου» καὶ ἐνμέρει τοῦ «Ἁγίου Μόδεστου», ἔμενε γύρω στὸ 1930 ὁ θεραπευτὴς μοναχὸς Γυμνάσιος Λαυριώτης, κατὰ κόσμον Χρήστος Τζανέτος, ποὺ κατεῖχε τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, μὲ τὸ συνοδὸ του μοναχὸ Ἑμμανουήλ. Ἡ φήμη του ὡς θεραπευτῆ ἦταν μεγάλη καὶ πλῆθος κόσμου συνέρρεε ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ κατέλυε στὸν περίβολο τοῦ μοναστηριοῦ μέχρι ποὺ οἱ γιατροὶ τοῦ νομοῦ Καβάλας πέτυχαν τὴν ἀπομάκρυνσή του¹.

5. Ὁ περίβολος, ὁ φοῦρνος καὶ ὁ ληνός. "Ενας περίβολος ἀπὸ ἀπὸ ξερολιθιά, ὕψους 1,00-1,50 μ., περιβάλλει τὴν ἑκτασὴ τοῦ μονυδρίου· στὴ βορειοδυτικὴ πλευρά του, 8,00 μ. ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἀνοίγεται ἡ εἰσοδος ποὺ διαμορφώθηκε τὸ 1840, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ χαραγμένη χρονολογία σὲ ἓνα ἀγκωνάρι τοῦ λαμπᾶ τῆς εἰσόδου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ πρέπει νὰ κτίστηκε ὁ ληνός, δίπλα στὴν εἰσοδο, ὁ ὁποῖος ἀργότερα μετασκευάστηκε σὲ στάβλο καὶ ὁ φοῦρνος, μὲ ἐξωτερικὴ εἰσοδο στὸ δρόμο, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε ἀνάγκες τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὰ δύο κτίσματα ἀπομένουν οἱ τοῖχοι σὲ χαμηλὸ ὕψος.

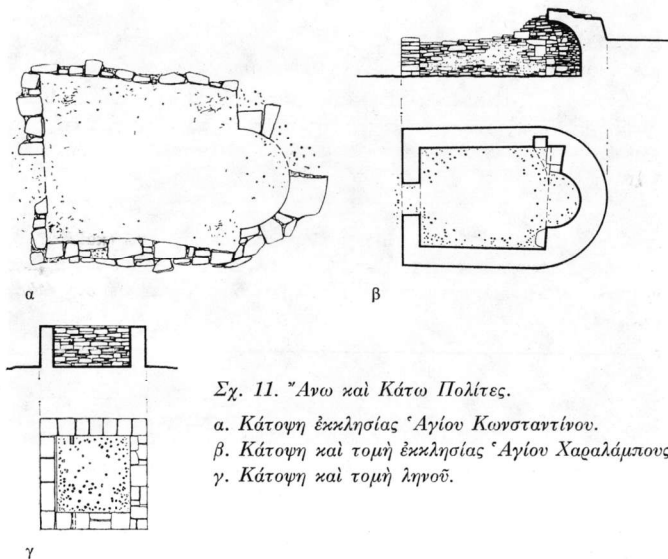
Ἡ πρώτη φάση τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας, ποὺ ἦταν μᾶλλον ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ μετόχια τῆς μονῆς Φιλοθέου στὴ Θάσο, χρονολογεῖται, ὅπως προαναφέρθηκε, πρὶν ἀπὸ τὸ 1633· στὴ φάση αὐτὴ ἀνήκει μόνον τὸ ἀνατολικότερο τμήμα της. Τὸ ὑπόλοιπο τῆς ἐκκλησίας, τὸ «ἐργαστήρι» καὶ ὁ «Ἅγιος Μόδεστος» πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονες κατασκευές, γιατί ἔχουν κοινὰ κατασκευαστικὰ καὶ μορφολογικὰ χαρακτηριστικά.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. τὸ νησί ἀρχίζει νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσή του. Τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ ἐπαφές μὲ τὴν ὑπέναντι στεριά, καθὼς καὶ ὁ ἐρχομὸς Δυτικομακεδόνων καὶ Ἑπειρωτῶν μαστόρων ἐπηρεάζουν τὶς συνθηκὲς ζωῆς τοῦ νησιοῦ καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του. Ἀπὸ τὸ 1803 μέχρι τὸ 1807 κτίζονται συγχρόνως πολλὲς ἐκκλησίες, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὸ Καζαβίτι, ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὶς Μαριές, ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος στὸ Κάστρο καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος στὸ Θεολόγο· κατὰ πάσα πιθανότητα αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὴν ἀποχώρηση τῶν Τούρκων

1. Παρ' ὅτι ταλαιπωρήθηκε ἀφάνταστα, συνελήφθηκε ἐπανειλημμένα, κλείστηκε στὸ Δαφνί, ἔμεινε ψηλὰ ἡ φήμη του ὡς θεραπευτῆ. Λέγεται ὅτι μία μόνο μέρα τοῦ Ἰουλίου 1930 εἶχαν συρρεῦσαι στὸ Θεολόγο 2.500 ἄνθρωποι ζητώντας θεραπείαν. Στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς τὸν ἀποκάλεσαν κατὰ καιροὺς θαυματοποιό, μεγάλο φακίρη, νέον Ἰησοῦν, μεγαλομάρτυρα, παντελεήμονα, ἅγιο, σωτήρα, Ἱπποκράτη, ἀλλὰ καὶ ἀγύρτη, ἀποκρυφιστῆ, ἐξορκιστῆ καὶ τρελό. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὶς θεραπείες του βλ. Γ. Κ ο υ κ ᾶ, Ὁ Γυμνάσιος Λαυριώτης, Ἀθήνα 1975.

καὶ οἱ τοῖχοι τῆς, πάχους 0,60 μ., σώζονται σὲ ὕψος 1,00-1,85 μ. Διακρίνονται ἡ εἴσοδος, ἀνοίγματος 0,85 μ., ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ, ἀνοίγματος 1,55 μ. καὶ βάθους 0,90 μ., ἡ κόγχη τῆς πρόθεσης καὶ μία δευτέρη κόγχη ἀνοιγμένη στὸ βόρειο τοῖχο· μία μεγάλη σχιστόπλακα ἐξέχει ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸ διακονικόν. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἐξωτερικὰ εἶναι ἡμικυκλική καὶ σχηματίζεται στὴν προέκταση τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου τοῖχου, μορφή πού ἴσως ὀφείλεται σὲ κάποια πρόχειρη μετασκευὴ (εἰκ. 6).

Σχ. 11. * Ἀνω καὶ Κάτω Πολίτες.

α. Κάτοψη ἐκκλησίας Ἁγίου Κωνσταντίνου.

β. Κάτοψη καὶ τομὴ ἐκκλησίας Ἁγίου Χαράλαμπος.

γ. Κάτοψη καὶ τομὴ ληνοῦ.

Σὲ ἀπόσταση 50 μ. περίπου βορειοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀνάμεσα σὲ πυκνὰ πουρνάρια, διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση ἓνας ληνὸς γιὰ τὸ πάτημα τῶν σταφυλῶν. Κτισμένος μὲ προσεγμένη λιθοδομή, πάχους 0,40 μ., ἀπὸ σχιστόπλακες καὶ ἰσχυρὸ ἀσβεστοκονίαμα, ἔχει ἐξωτερικὲς διαστάσεις $2,52 \times 2,63$ μ. καὶ ὕψος 0,95 μ. Σὲ ὕψος 0,80 μ. προεξέχουσες σχιστόπλακες στὴ μία πλευρά του σχηματίζουν ἓνα δόντι, ὅπου πατοῦσαν οἱ σανίδες, οἱ ὁποῖες καλύπτονταν μὲ λινάτσες καὶ ὑφάσματα γιὰ νὰ προφυλάγουν τὰ σταφύλια μὲ τὸ κρασί ἢ τὸ τσίπουρο. Στὴ βάση του ὑπάρχει μία ὀπή γιὰ τὴν

ἀπορροή τους καὶ σὲ μικρὸ ὕψος μία πέτρα, ποὺ προεξέχει τῆς τοιχοποιίας, γιὰ σκαλοπάτι. Ἕνας δεύτερος ληνὸς διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ ἐπίσης κατάσταση 30 μ. νοτιοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας. Σὲ ἀπόσταση 170 μ. περίπου ἀνατολικά τῆς σώζονται σὲ μικρὸ ὕψος τὰ ἐρείπια ἑνὸς μονόχωρου σπιτιοῦ, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $4,00 \times 5,75$ μ., μὲ τοίχους ἀπὸ ξερολιθιά πάχους 0,60 μ. Στὴν πλαγιά, 80 μ. περίπου πρὶν ψηλά, διακρίνονται τὰ ἴχνη μίας ὁμάδας 8-10 τέτοιων σπιτιῶν.

*Εἰκ. 6. Τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Χαράλάμπους
στοὺς Κάτω Πολίτες.*

Προχωρώντας ἓνα χλ.μ. νοτιοανατολικά ἀπὸ τοὺς Κάτω Πολίτες, μέσα ἀπὸ μαζεῖδες μισοεγκαταλειμμένους σὲ συνεχόμενες πεζούλες (σκάλες), ποὺ διαμορφώνονται μὲ ἀναλημματικούς τοίχους ἀπὸ ξερολιθιά ἐξαιρετικῆς κατασκευῆς, ὅπου πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε πολὺ ὕλικὸ ἀπὸ τὰ γκρεμισμένα σπιτία, φθάσαμε στοὺς Ἄνω Πολίτες. Ἐκεῖ δὲ διακρίναμε ἴχνη κτισμάτων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς μικρῆς μονόχωρης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Τὰ θεμέλια εἶναι πολὺ κατεστραμμένα καὶ μετακινημένα ἀπὸ καθιζήσεις, σώζεται ὅμως στὴ θέση του τμῆμα τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ἀνοίγματος 1,55 μ., μέσα στὴν ὁποία διαμορφώθηκε μεταγενέστερα

κάποια μικρότερη κόγχη· τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι 0,60 μ. καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 2,65×3,15 μ. χωρὶς τὴν κόγχη.

Στὴν πλαγιά, 200 μ. νοτιοδυτικὰ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, βρίσκεται μία πηγὴ μὲ ἄφθονο νερό, κάτω ἀπὸ μία μεγάλη καστανιά, ποὺ οἱ Θεολόγites ὀνομάζουν «τ' Πολίτ' ἢ βρύσ'». Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ ἀνατολικά στὴν ἀπέναντι πλαγιά ἓνα μακρόστενο μοναχικὸ κτίσμα, τὰ Λωβοκαλύβια, ὅπου παλιότερα κατοικοῦσαν λεπροί. Πρόκειται γιὰ 6-7 συνεχόμενα δωμάτια, διαστάσεων 3,50×5,00 μ. περίπου τὸ καθένα, μὲ ἓνα παράθυρο καὶ μία πόρτα στὴν ὁποία ὁδηγεῖ σκάλα λίγων σκαλοπατιῶν.

Ὁ ἄνεμος μᾶς ἔσουρε στὸ Κάστρο καὶ στὴ Βίγλα
κι ἀπ' τὸ Πουρὶ μᾶς κύλησε πρὸς τὰ Λωβοκαλύβια.

Τὸ μονοπάτι πήραμε οἱ τρεῖς μας μὲς στὰ κρίνα
“στ' Πολίτ' τὴ βρύσ’” σταθήκαμε γιὰ μιὰ φωτογραφία.

Τὰ πολλὰ νερά καὶ ἡ ἀπομονωμένη τοποθεσία, μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἔκαναν τὸν τόπο ἰδανικὸ καταφύγιο γιὰ τοὺς κυνηγημένους πρόσφυγες, ποὺ ἐτοίμασαν γρήγορα τὴν ἐγκατάστασή τους κτίζοντας πρόχειρα τὰ σπίτια μὲ ξερολιθίδες καὶ σχιστόπλακες στὴ στέγη, χρησιμοποιώντας τὸ ἄφθονο σχιστολιθικὸ ὕλικό καὶ τὴν ξυλεία τῆς περιοχῆς, ἔχοντας τὸ ἰσόγειο ἀποθήκη καὶ τὸ μονόχωρο τοῦ ὁρόφου κατοικία· ἡ τυπολογία αὐτὴ συναντιέται στὰ παλιὰ χωριά τῆς Θάσου καὶ ἄλλων νησιῶν τοῦ βόρειου καὶ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου¹, ὅπου ἐπικρατοῦσαν ἀντίστοιχες συνθηκὲς φτώχειας καὶ ἀπομόνωσης, ὅπως στὰ ὄρεινά χωριά τῆς βόρειας Χίου. Στὰ χρόνια αὐτὰ πρέπει νὰ χρονολογεῖται καὶ ἡ ἱδρυση τῶν δύο ἐκκλησιῶν ποὺ περιγράφηκαν παραπάνω.

Ἀπὸ τοὺς Ἄνω καὶ Κάτω Πολίτες, στὴν κατεύθυνση καὶ πέρα ἀπὸ τὸ Θεολόγο, διακρίνεται νὰ δεσπόζει νοτιοδυτικὰ πρὸς τὴ θάλασσα ὁ λόφος τοῦ Κάστρου· στὴ ράχη του βρίσκεται τὸ ὁμώνυμο χωριό, ποὺ οἱ κάτοικοί του ἐγκατέλειψαν πρὶν ἀπὸ χρόνια καὶ ἱδρυσαν τὶς Καλύβες Λιμεναριῶν. Στὴν ἄκρη τοῦ λόφου καὶ στὴν πιδ ὀχυρὴ του θέση σώζονται ἱχνη ἐνὸς βυζαντινοῦ πύργου ποὺ ἱδρυσαν οἱ Κωνσταντινουπολίτες ἄρχοντες Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης². Ὁ Κυριάκος τῆς Ἀγκώνας, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ Θάσο τὸ 1444-5, ἀναφέρει τὸ Κάστρο (Neocastrum) σὰν σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο, καὶ ἀκόμη, ὡς γνωστοὺς οἰκισμοὺς—ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Λιμένα—τὴν Καλλι-

1. Α. Πασαδαῖος, Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἰμβρου, Ἀθήνα 1973.

2. Ch. Bakirtzis, Trois inscriptions de Kastro (Thasos), Thasiaca, BCH Suppl. V (1979) 455.

ράχη (Callirachium), τὴν Παναγία (Anastasium), τὴν Ποταμιά (Potamium) καὶ τὰ Κοίνυρα (Chinarum)¹.

Ὁ δρόμος ἀπὸ τὴν Ἀλυκὴ, τὴ Θυμωνιά, τὰ Παλιομάντριά, τὸ Ἀστρίς καὶ ἄλλες τοποθεσίες κοντὰ στὴν παραλία μὲ ἱχνὴ παλιῶν οἰκισμῶν περνᾷ ἀπὸ τοὺς Πολίτες καί, στὴ θέση «Τοῦ παπᾶ τ' ἀμπέλι», ὅπου σχηματίζεται κάποιον πλάτωμα, χωρίζεται σὲ δύο δρόμους ποὺ ὁδηγοῦν στὸ Θεολόγο. Ὁ πρῶτος περνᾷ τὸ ρέμα τῆς Ἀγίας Βασιλικῆς (εἰκ. 7) καὶ βγαίνει στὸ

Εἰκ. 7. Ἡ τοξωτὴ γέφυρα στὸ ρέμα τῆς Ἀγίας Βασιλικῆς.

χωριὸ στὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας, ἐνῶ ὁ δευτερός, πρὶν φθάσει στὸ ρέμα, διασχίζει τὰ ἐρεῖπια ἐνὸς οἰκισμοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸν παλιότερο οἰκισμὸ στὴν τοποθεσία Θεολόγος, ποὺ ὡς τοποθεσία ἀναφέρεται τὸ 1384 στὴ διαθήκη τοῦ μεγάλου πριμικήριου Ἰωάννη, ἄρχοντα τῆς Χριστοῦπολης, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν ἀδελφὸ του Ἀλέξιο ἱδρύσε τὸ 1363 τὴ μονὴ Παντοκράτορος στὸ Ἅγιον Ὅρος². Ἡ ἱδρυση τοῦ πρώτου αὐτοῦ οἰκισμοῦ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἐγκατάσταση Τούρκων ἐποίκων στὴ Θάσο μετὰ τὸ 1479, ποὺ κατόικησαν δύο χωριά στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, τὸ Θεολόγο ἢ Θόλο, ὅπως

1. Cyriacus of Anconas Journey in the Propontis and the Northern Aegean, 1444-5, ἐκδ. E. W. Bodnar-Ch. Mitchell, Φιλὰδελφεία 1976, σ. 44-5.

2. L. Petit, Actes de Pantocrator, Ἀμστερνταμ 1964^a, σ. 13 καὶ 16.

τὸ λέγαν οἱ Τούρκοι, καὶ τὸ Μεγάλο Καζαβήτι¹. Μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ Θεολόγου ἐγκαταλείπονται, νομίζω, οἱ Ἄνω καὶ Κάτω Πολίτες, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων ἀφήνουν τὴ μεγάλη τους ἀπομόνωση καὶ ἐγκαθίστανται καὶ αὐτοὶ στὸ νέο οἰκισμό.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., ὅταν τὸ νησί παρακμάζει μὲ τὴν ἀνθηση τῆς πειρατείας καὶ τὴν καταστροφή τοῦ ἐμπορίου, οἱ κάτοικοι τῶν πλούσιων ἐμπορικῶν οἰκισμῶν τῆς νοτιανατολικῆς παραλίας τοῦ νησιοῦ ἀναγκάζονται νὰ ἐγκαταλείψουν σταδιακὰ τὶς ἀκτὲς καὶ νὰ καταφύγουν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ². Ἐγκαθίστανται μᾶλλον στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ ἤδη ὑφιστάμενου οἰκισμού καὶ πιθανὸν γύρω στὸ μονύδριο τῆς Παναγίας. Στὴ μετακίνησιν αὐτὴ τοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται ἰδὸν καὶ σήμερα ἡ κοινότης Θεολόγου διαθέτει τὶς μεγαλύτερες ἐκτάσεις στὸ νησί, τὰ 116.500 ἀπὸ τὰ 380.000 καλλιεργήσιμα στρέμματα. Ἡ πιὸ παλιὰ μνεία τοῦ Θεολόγου ὡς οἰκισμού γίνεται ἀπὸ τὸν Reinach, ὁ ὁποῖος παραθέτει τὸ κείμενο μιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ 1708 ἀπὸ βρύση τοῦ Θεολόγου³.

Ὁ πρῶτος αὐτὸς οἰκισμὸς ποὺ ὀνομάζεται «Πέρα μαχαλάς», κατοικοῦνταν ἀπὸ Ἕλληνας καὶ Τούρκους καὶ ἦσαν ἔδρα Τούρκου διοικητῆ. Κατὰ τὴν παράδοση καταστράφηκε σὲ μία ἐπιδρομῇ Μαλτέζων πειρατῶν⁴, ποὺ ἔσφαξαν ὅλους τοὺς Τούρκους μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τῶν χριστιανῶν τοῦ Θεολόγου. Ὁ G. Perrot ἔχει τὴ γνώμη ὅτι οἱ Τούρκοι ἐγκατέλειψαν τὸν οἰκισμό, γιὰτὶ ἡ ζωὴ τους εἶχε καταντήσῃ ἀφόρητὴ ἀπὸ τὶς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς⁵. Ἄλλες προφορικὰς παραδόσεις λένε ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ οἱ Τούρκοι κατοίκησαν τὴ μία πλευρὰ τοῦ ρέματος, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ τὴν ἀπέναντι⁶, ἢ ἀκόμη ὅτι ἡ ἰδρυση ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Θεολόγου στὴ σημερινή του θέση ὀφείλεται στὴ διαμάχη τῶν συνοίκων τοῦ πρώτου οἰκισμού Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.

Στὴ θέση τοῦ πρώτου οἰκισμού ὑπάρχει σήμερα πλῆθος ἐρειπωμένων

1. Vacalopoulos, δ.π., σ. 26.

2. Π. Κοντογιάννης, Οἱ πειραταὶ καὶ ἡ Θάσος, Ἀθήνα 1915, σ. 33-6. Ἡ μετακίνησις αὐτὴ τῶν πληθυσμῶν δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθῇ πολὺ παλιότερα, γιὰτὶ ὅταν ὁ πατὴρ Bracconnier (M o n t, Missions archéologiques françaises en Orient au XVIIe et au XVIIIes., II, Παρίσι 1902, σ. 1035-7) ἐπισκέφθηκε τὴ Θάσο τὸ 1707, πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ὁ Διμένας καὶ ὑπῆρχαν ἀκόμη παραλιακὰ χωριά· ὅπως δὲ ποτε ὅμως οἱ κάτοικοι τῆς ΝΑ παραλίας τοῦ νησιοῦ, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε ἰδανικὸν καταφύγιο γιὰ τοὺς πειρατὰς, πρέπει νὰ μετακινήθηκαν πρὶν γρήγορα ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

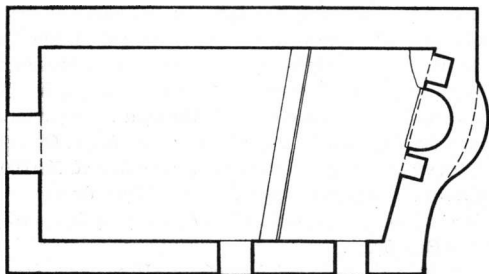
3. S. R e i n a c h, Chroniques d' Orient, Παρίσι 1891, σ. 255. Ἡ μνεία τοῦ κτήτορα μὲ τὶς λέξεις «Βασιλικὸς τὸ γέννημα» σημαίνει κατὰ πάσαν πιθανότητα «ἀπὸ βασιλικὴν γενιά».

4. A. C o n z e, Reise auf den Inseln des trakischen Meeres, Ἀννόβερο 1860, σ. 29.

5. G. P e r r o t, Memoires sur l'île de Thasos, Παρίσι 1864, σ. 62.

6. Perrot, δ.π.

σπιτιῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων, ποὺ δὲ δίνουν ὅμως ἄρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς τυπολογίας καὶ τῆς μορφῆς τους· ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ γραμμικὴ του ἀνάπτυξη, ἀντίστοιχη τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀπέναντι οἰκισμοῦ. Ὁ δρόμος συναντᾷ πρῶτα τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (σχ. 12), κοντὰ στὴν πη-

Σχ. 12. Πέρα μαχαλᾶς. Κάτοψη ἐκκλησίας Παναγίας.

γὴ Καρτσιλιώτινα, ἰδιοκτησία τῆς Μαρίας Κλήμη, ἐγγονῆς τοῦ Νίκου Βασιλικοῦ, ὁ ὁποῖος τὴν ἀνοικοδόμησε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα· ἐξωτερικῶν διαστάσεων $4,39 \times 9,12$ μ., παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, γιατί στὴ νεότερη ἐκκλησία ἐνσωματώθηκε ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ τῆς παλιότερης, ἀνοίγματος $1,10$ μ. καὶ βάθους $0,68$ μ., καὶ οἱ κόγχες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ διακονικοῦ. Στὴν κόγχη σώζεται σὲ κακὴ κατάσταση μία ἐνδιαφέρουσα τοιχογραφία τῆς Παναγίας, ποὺ πρέπει νὰ καθαριστεῖ γιὰ νὰ δώσει χρονολογικὰ στοιχεῖα.

Ὁ δρόμος στὴ συνέχεια, 300 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, συναντᾷ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ταξιάρχῃ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελου, ἡ ὁποία, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἐντοιχισμένης μαρμάρινης πλάκας πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ἀνοικοδομήθηκε ἐκ βῶθρων τὸ «1859 Ἰουλίου 25». Γύρω τῆς διακρίνονται ἐλάχιστα θεμέλια μιᾶς παλιότερης ἐκκλησίας, πάχους θεμέλιου $0,85$ μ. καὶ ἐξωτερικῶν διαστάσεων, πλάτους $9,75$ μ. καὶ πῆξαν μήκους $19,75$ μ.· δὲν ἀποκλείεται, λόγω τοῦ μεγέθους τῆς, νὰ ἦταν ἡ κύρια ἐκκλησία τοῦ οἰκισμοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ δρόμος πάλι διακλαδώνεται. Τὸ ἓνα τμήμα του καταλήγει στὸ σημερινὸ χωριὸ στὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀφοῦ περάσει τὸ ρέμα ἀπὸ μία τοξωτὴ γέφυρα, ποὺ διατηρεῖται μὲ τὸ καλντερίμι τῆς σὲ καλὴ κατάστασι· στὴ θέση αὐτὴ, ποὺ ὀνομάζεται «Τοῦ μαραγκοῦ τὸ πῆδημ», σώζεται ἀκέραιος ἓνας παλιὸς νερόμυλος. Τὸ ἄλλο τμήμα συνεχίζει ἀνατολικά, διασχίζει πολλὰ ἔρεπια, συναντᾷ ἓνα καμίνι ἀσβέστη καί, πρὶν καταλήξει στὸ Θεολόγο, στὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρα-

σκευῆς, συναντᾷ στὸ ἀνατολικότερο σημεῖο τοῦ οἰκισμοῦ ἓνα μισογκρεμισμένο τετράγωνο πύργο· κτισμένος μὲ ἀργοὺς λίθους, ἀσβεστοκονίαμα καὶ πολλὰς ξυλοδεσιές, ἔχει ἐξωτερικὲς διαστάσεις $4,86 \times 4,80$ μ., πάχος τοίχου 1,30 μ. καὶ διατηρεῖται σὲ ὕψος 2,50 μ. περίπου¹. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν πύργο (εἰκ. 8), ὅπου κατὰ τὴν παράδοση κρύφτηκαν μερικοὶ Τοῦρκοι στὴ διάρκεια ἐπιδρομῆς Μαλτέζων πειρατῶν². Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ «μνημειακοῦ» αὐτοῦ ἔργου, ποὺ βρίσκεται κοντὰ σὲ μεσαιωνικὰ πρότυπα, ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι ὁ πρῶτος οἰκισμὸς τοῦ Θεολόγου ἱδρύθηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 18ο αἰ., πιθανότατα στὸ 16ο, στὴ θέσι αὐτή.

Εἰκ. 8. Βορειοδυτικὴ ἀποψη τοῦ πύργου στὸν πρῶτο οἰκισμὸ τοῦ Θεολόγου.

Ὁ Θεολόγος στὴ σημερινή του θέσι δημιουργήθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., ὅταν ἄρχισε νὰ ἐγκαταλείπεται ὁ ἀπέναντι οἰκισμὸς, τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους του, οἱ ὅποιοι ἐγκαταστάθηκαν ἀρχικὰ στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ μονόδριο τῆς Παναγίας, ὅπου πιθανὸν ὑπῆρχε ἤδη ἓνας οἰκιστικὸς πυρήνας. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ καθορίστηκε ἀπὸ τὴ βραχὴ πηλαγιά βόρεια καὶ τὸ ρέμα μὲ τοὺς μπαξέδες ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς

1. Πρβλ. τὸ μεγαλύτερο ἀλλὰ παρόμοιο κατασκευαστικὰ ἔργο τῶν ἀρχῶν τῆς τουρκοκρατίας στὸ Ὁρφάνι τοῦ νομοῦ Καβάλας.

2. Conze, ὅ.π.

δυτικά εἶναι γραμμική, γύρω ἀπὸ τρεῖς δρόμους ἄξονες, τὴ «Λάκω», τὸ «Μεσοχώρι» καὶ τὸ «Ἀγῶν», ποὺ συνδέονται μεταξύ τους μὲ κάθετα λιθοστρώτα σοκάκια. Σχηματικά μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τρεῖς φάσεις ἀνάπτυξης, γύρω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς Παναγίας, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (εἰκ. 9) καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Τὰ κέντρα μὲ τὶς κοινόχρηστες λειτουργίες ἀναπτύσσονται κατὰ μῆκος τῆς «Λάκας» καὶ τοῦ «Μεσοχωρίου» ἔχοντας κάποιον ὑποτυπῶδες ἄνοιγμα γιὰ πλατεία.

Εἰκ. 9. Νοτιοδυτικὴ ἄποψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὸ Θεολόγο.

Ἡ «Λάκω», ὁ κύριος δρόμος τῆς α' φάσης ἀνάπτυξης τοῦ οἰκισμού, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Νικολάου, 250 μ. δυτικά τοῦ μονυδρίου τῆς Παναγίας· 250 μ. ἀνατολικά τοῦ μονυδρίου ἐνώνεται μὲ τὸ «Μεσοχώρι» στὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δημιουργεῖται ἓνα ἄνοιγμα τοῦ δρόμου, μὲ πλατάνι, καφενεῖα καὶ καταστήματα, τὸ κέντρο τοῦ «Κάτω μαχαλῶ». Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κτισμένη τὸ 1803, εἶναι τρίκλιτη βασιλική μὲ γυναικωνίτη καὶ ξυλόγλυπτο τέμπλο, μοναδικῆς τέχνης, τοῦ ἰδίου ἔτους. Εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐκκλησίες τῆς Θάσου τῆς α' 10ετίας τοῦ 19ου αἰ., γιατί κτίστηκε σὰν κεντρικὴ ἐκκλησία τοῦ Θεολόγου τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ οἰκισμὸς εἶχε πρωταρχικὴ θέση στὸ νησί, ἔδρα τοῦ ἀρχιεπισκοπαμᾶσης (μπαχ τζορμπατζή) ἢ προέδρου, ὅπως λεγόταν ἀργότερα. Αὐτὸς ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος ὄλων τῶν ραγιᾶδων τοῦ νη-

σιοῦ, ὑπεύθυνος στὸ σουλτάνο καὶ ὁ τίτλος του ἀνῆκε στὴν πιδ πλοῦσια καὶ ἰσχυρὴ οἰκογένεια τοῦ Θεολόγου. Ἦδη τὸ 1712 ἀναφέρεται ὁ ἀρχικοτσαμπάσης τῆς Θάσου Σωτήριος ἀπὸ τὸ Θεολόγο¹ καὶ γνωρίζουμε τρεῖς ἀκόμη, τὸ Χατζηγιώργη Μεταξά, τὸ Χατζηγιάννη καὶ τὸ Χατζησταμάτη κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1813, ὅποτε παραχωρεῖται τὸ νησιὶ στοὺς Αἰγύπτιους, μέχρι τὸ 1840, ποὺ ὀνομάζεται ἀρχικοτσαμπάσης ὁ Χατζηκωνσταντῆς ἀπὸ τὴν Παναγία². Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, μετὰ τὴν ἐκκαθάριση τῆς πειρατείας στὸ Αἶγαῖο, ὁ Θεολόγος παύει νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, πράγμα ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴ στεριά καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν Καβάλα. Ὁ Λιμένας, τὸ μεγάλο λιμάνι τῆς ἀρχαιότητος, ποὺ τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ἐπίνειο τῆς Παναγίας, ἀρχίζει νὰ ξαναζωντανεῖ καὶ ἡ Θάσος βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσίν της³.

Μὲ τὴν ἰδρυση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τὸ «Μεσοχώρι» γίνεται καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι σήμερα νὰ εἶναι ὁ κύριος δρόμος τοῦ οἰκισμοῦ. Στὴ νότια πλευρὰ του πρὸς τὸ ρέμα καὶ σὲ ἀπόστασιν 250 μ. περίπου ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δημήτριον κτίστηκε τὸ 1871 ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Στὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας, σὲ ἓνα πλάτωμα καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου, ἀναπτύχθηκε τὸ κέντρο τοῦ «Πάνω μαχαλά», μὲ καφενεῖα καὶ ἐμπορικά. Κοντὰ στὸ πλάτωμα, βόρεια, διατηροῦνται οἱ τοῖχοι τοῦ κονακιοῦ, ἔδρας τῆς τούρκικης καὶ κατόπιν τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸ κονάκι κάηκε ἀπὸ ἀπροσεξίαν ἐνὸς κρητικοῦ χωροφύλακα, διὰν ἄπλωσε τὰ ρούχα του στὴ σόμπα νὰ στεγνώσουν. Σὲ ἓνα νέο πλάτωμα τοῦ δρόμου, 150 μ. ἀνατολικότερα, βρίσκεται μισογκρεμισμένο τὸ σπίτι τοῦ ὀπλαρχηγοῦ ἀρχικοτσαμπάση τοῦ νησιοῦ Χατζηγιώργη Μεταξά, μὲ ἐγγράκτικη χρονολογία 1820, καὶ τὸ μετόχι τῆς μονῆς Ἀρχαγγέλου, ὅπου φυλάγεται ὁ Ἅγιος «Ἥλος». Στὴν περιοχὴ αὐτὴ τοῦ «Πάνω μαχαλά» βρίσκονταν ἰὰ σπίτια ἰῶν πιδ πλοῦσιων οἰκογενειῶν τοῦ Θεολόγου. Ἀνάμεσα στοὺς δύο μαχαλάδες, ποὺ συγχωνεύτηκαν γύρω στὸ 1925, ὑπῆρχε μεγάλῃ ἀντίθεσιν ποὺ διατηρήθηκε μέχρι σήμερα. Ὁξύτατη ἀντιδικία ξέσπασε, διὰν κάηκε τὸ σχολεῖο,—τὸ πρῶτο ποὺ κτίστηκε στὸ νησί, τὸ 1850—, ποὺ βρισκόταν στὰ σύνορα τῶν δύο μαχαλάδων καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ «Πάνω μαχαλά» κατὰφεραν νὰ κτισεῖ τὸ νέο σχολεῖο δίπλα στὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Οἱ κάτοικοι τοῦ «Κάτω μαχαλά», ἀπὸ ἀντίδρασιν, διὰν ὁ πᾶς τοῦ «Πάνω» ἔκανε τὴ λιτανεῖαν τοῦ «Ἀγίου Ἥλου», ποὺ γινόταν ἐναλλάξ ἀπὸ τοὺς παπάδες τῶν δύο μαχαλάδων, τὸν γιουχαΐσαν καὶ ἡ λιτανεῖα δὲν ξανάγινε. Στὸ νέο σχολεῖο εἶναι ἐντοιχισμένο ἀνάγλυφο «Θρακὸς ἱππέως».

1. Vacalopoulos, δ.π., σ. 33, σημ. 4.

2. Vacalopoulos, σ. 48.

3. Vacalopoulos, σ. 59.

Τὰ παλιότερα σπίτια τοῦ Θεολόγου βρίσκονται στὴν περιοχή τοῦ μονοδρίου τῆς Παναγίας καὶ ἔχουν πολλὴ ἀπλὴ διάρθρωση καὶ μορφή. Κτισμένο ἀπὸ ντόπιους μαστόρους περιβάλλονται ἀπὸ ψηλὸ μαντρότοιχο, πάνω στὸν ὁποῖο ἀνοίγεται ἡ στεγασμένη εἰσοδος μὲ τὸ φούρνο συχνὰ δίπλα τῆς· εἶναι διπατα, μὲ λιθοδομὴ λασπόκτιστη καὶ καλυμμένα μὲ σχιστόπλακες. Τὸ κατώγι συχνὰ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ εἶναι στάβλος καὶ ἀποθήκη· τὸ ἀνάγι εἶναι κατοικία καὶ σ' αὐτὸ ὁδηγεῖ πάντα ἐξωτερικὴ σκάλα, μὲ κτιστὰ σκαλοπάτια καὶ σανιδένιο τὸ πλατύσκαλο τῆς εἰσόδου, ποὺ σχηματίζει μικρὸν ἐξώστη πάνω ἀπὸ τὴν εἰσοδο τοῦ ἱσόγειου. Τὰ ἀνοίγματα εἶναι περιορισμένα, ἓνα ἢ δύο δίπλα στὴν πόρτα. Τὸ ἀνάγι, ὅπως καὶ τὸ κατώγι, εἶναι μονόχωρο, μὲ τζάκι καὶ νεροχύτη στὸ παράθυρο.

Συχνὰ δύο σπίτια ἔχουν κοινὴ στέγη καὶ ἐξώστη καὶ ξεχωριστὲς σκάλες καὶ εἰσόδους· σ' αὐτὰ κατοικοῦσαν οἰκογένειες ἀδελφῶν ἢ στενῶν συγγενῶν καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάζονται «ἀδελφομοίρια». Κατὰ τὴν παράδοση τὸ πρῶτο σπίτι στὸ σημερινὸ Θεολόγο κτίστηκε ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Τριανταφύλλου, ὅταν ἐγκατέλειψαν τὸν ἀπέναντι οἰκισμὸ γιὰ νὰ προστατέψουν τὴν ἀδελφὴ τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους· τὸ σπίτι διασώζεται στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Θεολόγου ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἰσοδο τοῦ νεκροταφείου· πρόκειται γιὰ ἓνα διπατο σπίτι μὲ ἐξωτερικὴ σκάλα πρὸς τὴν εἰσοδο τοῦ ὀρόφου, δευτέρῃ εἰσοδο στὴν πίσω πλευρὰ καὶ ἓνα παράθυρο. Ὁ σκοτεινὸς ἐσωτερικὸς χώρος χωρίζεται μὲ τσατμά σὲ δύο μέρη, μὲ τζάκι τὸ καθένα, καὶ στεγάζεται μὲ ξύλινη στέγη καλυμμένη μὲ σχιστόπλακες, ποὺ τὰ νταμπάνια τῆς ἔχουν διατομὴ $0,35 \times 0,35$ μ. περίπου (εἰκ. 10).

Τὰ φτωχόσπιτα αὐτά, μὲ τοὺς μαντρότοιχους καὶ τοὺς μπαξέδες, αὐτάρκη καὶ ἀπομονωμένα στὸ δικό τους χώρο, δείχνουν τὸ χαρακτῆρα τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ ἐμφανίζεται ἡ πειρατεία μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. Παρόμοια σπίτια συναντιοῦνται σ' ὁλόκληρο τὸν οἰκισμὸ καὶ σήμερα κατοικοῦνται ἔχοντας ξυλόσομπα μπροστὰ στὸ τζάκι, κρεβάτια στὶς δύο πλευρὲς του καὶ τραπέζι στὴ μέση τοῦ χώρου, ποὺ συχνὰ χωρίζεται σὲ δύο μικρότερους μὲ πρόχειρο χώρισμα.

Ὅταν ἡ Θάσος, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ., ἀρχίζει νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσή της, τὰ σπίτια γίνονται μεγαλύτερα καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τους ἐπιρεάζεται ριζικὰ ἀπὸ τὴ «μακεδονικὴ» ἀρχιτεκτονικὴ· ἡ σκάλα εἶναι ἐσωτερικὴ καὶ ὁδηγεῖ ἐλεύθερα στὸ ἀνοικτὸ στὴν ἀρχὴ χαγιάτι, ποὺ ἀργότερα κλείνει μὲ σειρὰ παραθύρων. Συχνὰ ὑπάρχει καὶ δευτέρῃ σκάλα, ἐξωτερικὴ, διατηρώντας τὴν παράδοση τῆς παλιότερης ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ ἱσόγειο εἶναι ἀποθήκη τροφίμων καὶ ποτῶν σὲ μεγάλα πιθάρια, χώρος ἐργασίας μὲ ἀργαλειό, ἄλλου ἐλαιοτριβεῖο, καὶ στὰ μεγαλύτερα σπίτια ἔχει καὶ ἓνα δωμάτιο χειμωνιάτικο. Τὰ δωμάτια διατάσσονται γύρω ἀπὸ τὸ χαγιάτι τοῦ ὀρόφου.

Ὁ Α. Conze περιγράφει χαρακτηριστικὰ τὰ σπιτία τῆς Θάσου: «Οἱ σκεπές καὶ οἱ τοῖχοι τους εἶναι καμωμένα ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο, ποὺ στὸν ἀέρα γίνεται γκρίζο· χρησιμοποιοῦν συχνὰ τὸ μάρμαρο τῶν ἐρειπίων καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἰσόγειο καὶ ὄροφο. Στὸ πάτωμα δπου στηρίζεται ὁ πάνω ὄροφος ὑπάρχει ἓνα χαγιάτι γιὰ τὸ καλοκαίρι, ποὺ δίνει ἀέρα καὶ σκιά. Τὸ ἐσωτερικὸ

Εἰκ. 10. Κόρια ὄψη τοῦ παλιότερου, κατὰ παράδοση, σπιτιοῦ τοῦ Θεολόγου.

ἔχει συνήθως ξύλινη ὀροφή καὶ μία πλευρὰ ξύλινη μὲ ἀρμάρια σκαλισμένα μὲ πολὺ ἀπλὰ σχέδια· σὲ ἓνα ξύλινο στοιχεῖο περιμετρικὰ ἀκουμπᾶνε διάφορα ἀντικείμενα (κανάντια, κλειδιά, κλπ.). Τὸ τζάκι βρίσκεται πάνω στὸ πάτωμα μὲ τὴ φούσκα προεξέχουσα καὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ του ἔχει καθίσματα μὲ πιὸ τιμητικὲς τίς θέσεις δίπλα στὴ φωτιά. Μία μικρὴ λάμπα κρέμεται σὲ ἐσοχὴ τοῦ τοίχου καὶ πίσω τὰ εἰκονίσματα, φτιαγμένα στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ὅλα αὐτὰ συνθέτουν τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἄνετου καλοεξοπλισμένου οἰκιακοῦ χώρου. Ἡ οἰκογένεια κάθεται γύρω ἀπὸ ἓνα χαμηλὸ τραπέζι 20 ἐκ. καὶ τρώει· στὸ ἴδιο μέρος ἀπλώνονται τὴ νύχτα οἱ κουβέρτες γιὰ τὸν ὕπνο, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι κοιμοῦνται ἔξω»¹.

1. Conze, ὁ.π., σ. 24-5.

Μερικά σπίτια πάνω στο «Μεσοχώρι» και ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν σὲ μία τελευταία κατηγορία. Κτισμένα μὲ πέτρα λαξευμένη ἔχουν χαρακτῆρα σπιτιῶν ἀστικῶν καὶ τὸ ἰσόγειό τους εἶναι συνήθως κατάστημα. Ὁ ὁρόφος ἀποτελεῖται ἀπὸ μία κεντρικὴ διαμπερὴ σάλα, μὲ τὴ σκάλα στὴν πίσω πλευρά της καὶ τὰ δωμάτια στὶς δύο πλάγιες· ἡ σάλα ἀπολήγει σ' ἓνα μικρὸ σιδερένιο ἐξώστη, τοποθετημένο ἀξονικὰ στὴν κύρια ὄψη. Εἶναι σπίτια ποὺ κτίστηκαν γύρω στὸ 1900 ἀπὸ πλούσιους ἐμπόρους τοῦ χωριοῦ.

Ὅπως εἶδαμε, ἡ δημιουργία τοῦ Θεολόγου καὶ ὁ πρωταρχικὸς του ρόλος στὸ νησί συνδέεται μὲ μία περίοδο οἰκονομικῆς παρακμῆς καὶ ἀποκοπῆς ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο. Ἀπὸ τὸ 18ο αἰ. τὰ κύρια προϊόντα ἦταν τὸ λάδι, τὸ μέλι καὶ τὸ κερί¹. Ἡ γεωργία ἦταν παραμελημένη. Οἱ τεράστιες ἐκτάσεις τῶν ἀμπελιῶν ἀντικαταστάθηκαν σιγὰ σιγὰ ἀπὸ ἐλιές, ἐνῶ δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ ἐκμετάλλευση τῶν πλούσιων δασῶν ὅπως καὶ τῶν ὄρυχείων χρυσοῦ καὶ λατομείων μαρμάρου². Ὁ πληθυσμὸς λιγότενε καὶ στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ παρακμή, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν πειρατῶν, τῶν Τούρκων καὶ τῶν προεστῶν βρίσκεται ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποῦ ἀπασχόλησε τὸν G. Perrot, πὼς δηλαδή ὁ λαὸς τῆς Θάσου ποῦ διέθετε ἀνεπτυγμένο ἐθνικὸ αἶσθημα καὶ εἶχε τόσες πλουτοπαραγωγικὲς πηγές, δὲν πολέμησε στὴν πρώτη γραμμὴ στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅπως τόσα νησιά τοῦ Αἰγαίου³. Ἕνας λόγος ἀκόμη ἦταν ὅτι οἱ Θάσιοι καλλιεργώντας τὸ εὐφορο ἔδαφος τοῦ νησιοῦ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐπιβίωσή τους, τὴν ὁποία δὲν ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἀναζητοῦν στὴ θάλασσα καὶ ἔτσι σιγὰ σιγὰ ἀπομονώθηκαν⁴.

Ὁ ταγματάρχης Ν. Σχινᾶς, ποὺ πέρασε ἀπὸ τὸ Θεολόγο τὸ 1880, ἀναφέρει ὅτι τὸ χωριὸ «κεῖται ἐν μέσφ πυκνοῦ δάσους καρυῶν, κακαβιῶν, μωρεῶν, δαμασκηνέων, ροδακινέων καὶ ἄλλων» καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τρέφονται «κυρίως δι' ἀραβοσίτου μινυομένου μὲ σικάλιν»· ἀκόμη ὅτι παράγει «ἐκ τῶν παρὰ τὸν ὄρμον Ἀστρίς ἀμπέλων μέλανα οἶνον, ὅστις τιμᾶται περὶ τὰ 45 λεπτά ἡ ὁκά, πρὸς δὲ ἐξάγει ἐλαιον, μέλι, κηρόν, κατράμι, πίσσαν, φλοιὸν πιτῶς, δαδί, ξυλείαν ναυπηγήσιμον καὶ καυσόξυλα, διατρέφει δὲ ἱκανὰ ποίμνια αἰγῶν, προβάτων, βοῶν καὶ ἀγελάδων καὶ μελίσσας· ἔτι δὲ παράγει δι' ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν ροδάκινα, δαμάσκηνα, βερούκοκα, ρόδια, κλπ»⁵.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θάσου καὶ τὴν ἐνσωμάτωσή της στὸ ἐλ-

1. Vacalopoulos, δ.π., σ. 61.

2. Cousinéry, δ.π.

3. Perrot, δ.π., σ. 63.

4. Vacalopoulos, δ.π., σ. 38.

5. Ν. Σχινᾶς, Ὁδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου, Ἀθῆνα 1887, σ. 861.

ληνικὸ κράτος, ὁ Θεολόγος συνεχίζει νὰ φθίνει· βασικὲς αἰτίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπομονωμένη θέσση του, ἢ μὴ ὀργανωμένη καλλιέργεια καὶ ἡ μικρὴ ἔτσι ἀπόδοση τῆς ἐλιάς, ἢ ἐσωτερικὴ μετανάστευση, ἐποχιακὴ στὰ καπνομάγαζα τῆς Καβάλας καὶ μόνιμη στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, καὶ ἀκόμη ἡ μετανάστευση στὴ Γερμανία ποὺ γίνεται μαζικὴ στὶς δεκαετίες τοῦ '30 καὶ τοῦ '60. Τελευταῖα, παρὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀσφαλτοδρόμου τὸ 1970, ἡ ἀπότομη ἀνάπτυξη τοῦ Ποτοῦ (ἐπίνειου τοῦ Θεολόγου) ὡς παραθεριστικοῦ κέντρου ἔκανε πολλοὺς κατοικοὺς τοῦ Θεολόγου νὰ ἐγκατασταθοῦν μόνιμα ἐκεῖ¹.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ τοῦ νησιοῦ ἔφερε αὐτὰ τὰ χρόνια κίνηση στὸ χωριό, ὅμως ἡ μεγάλη πυρκαγιὰ τοῦ δεκαπενταύγουστου τοῦ '85, ποὺ ἔκαψε τὸ μισὸ νησί καὶ σχεδὸν ὅλες τὶς κοινοτικὲς ἐκτάσεις καὶ τὰ ζῶα τοῦ Θεολόγου, ἔδωσε ἓνα χτύπημα ἀπ' τὸ ὁποῖο τὸ χωριὸ δύσκολα θὰ συνέλθει. Τὸ μονύδριο τῆς Παναγίας, τελειῶς ἐγκαταλελειμένο, δὲν εἶναι πιά οὔτε τόπος βοσκῆς αἰγοπροβάτων.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

1. Α. Μπακιρτζής - Χ. Ντάλλη, 'Ο Θεολόγος καὶ οἱ ἄλλοι ὄρεινοὶ οἰκισμοὶ τῆς Θάσου, Προτάσεις προστασίας, Καβάλα 1978 (δακτυλογραφημένη μελέτη στὴ 12η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων).

SUMMARY

Argyris Bakirtzis, The small monastery of Panaghia at Theologos-Thasos.

Four km south of Theologos at the site Ano and Kato Polites after the Fall of Constantinople, according to the tradition, refugees who fled to Thasos founded the two homonymous adjacent settlements. What remains of them today, among rich vegetation, are the ruins of houses and of two churches: Aghios Charalambos in Kato Polites and Aghios Constantinos in Ano Polites.

The population of Polites moved later to Theologos, founded together with the village Kazaviti later than 1479, when the Turks settled on the island. The original site of Theologos is «pera mahalas» at the eastern side of the Aghia Vassiliki Stream, on the other side of which is lying the present village.

In «pera mahalas» are to be found the ruins of numerous houses, a square tower probably of the 16th C and the churches Panaghia tis Kartsi-liotinas and Taxiarchis Archangelos Michael. The settlement was founded at its actual site in the early 18th C, when with the expansion of piracy and the annihilation of commerce, the inhabitants of the rich commercial settlements of the S.E. coast abandoned them and settled down at Theologos, originally in the area surrounding the monastery of Panaghia, where the remains of typical local architecture can be found. The village later expanded to the north in the vicinity of the churches Aghios Demetrios (1808) and Aghia Paraskevi (1871), its style influenced by Macedonian architecture.

The small monastery of Panaghia, quite possibly one of the numerous metochia of the Philotheos monastery of Thassos, is composed of: the church of Panaghia, the workshop «ergastiri», a peculiar two storey building (1,25 m height each storey), the ossuary («osteophylakio»), «Aghios Modestos», a two storey dwelling with an adjacent building on ground level, the oven, the wine-press and the enclosure. The votive inscription of the wooden templon dates the eastern part of the church in 1633. The remaining part of the one aisled, wooden roofed basilica with a gynaeceum in its western part, is dated from 1780 together with the workshop and with «Aghios Modestos». Roman architectural marble parts built in its masonry as well as others lying around, show that the region was already inhabited from the Roman era.